

Дар'я Маковська

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ВИДІЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ АСПЕКТІВ
ЕТНІЧНОГО СТАТУСУ ЯК ЧИННИКА
РЕГІОНАЛЬНИХ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Статтю присвячено теоретико-методологічним основам дослідження особистісного етнічного статусу як чинника регіональних етнополітичних конфліктів. Особливе місце приділено владному статусному індикатору та його впливу на формування суб'єктивних уявлень етнічних акторів — учасників конфлікту.

***Darja Makovskaja Theoretical bases of allocation of subjective aspects of the ethnic status as factor of regional ethno-political conflicts.** The article contains theoretic-methodological basis of researching of subjective ethnic status as a factor of ethno-political conflicts. A great attention is paid to power status indication and its influence on firming of subjective notions of ethnic actors in conflict.*

Предметом вивчення у цій статті постають регіональні етнополітичні конфлікти, які є однією з найгостріших проблем сучасної політичної системи суспільства, яка прямо впливає на стабільність її функціонування, а також і на всі сфери соціального життя.

Вивченню різних аспектів етнополітичної конфліктності присвячені ґрунтовні роботи відомих вчених — В. Авксентьєва, А. Аклаєва, Л. Дробіжевої, Дж. Ротшильда, Д. Горовіца, Т. Гурра, В. Котигоренка, О. Майбороди, А. Прусаускаса, М. Савви, Т. Сеньюшкіної, О. Шуби та інших. У новітніх дослідженнях з цієї тематики аналізується комплексний вплив різних компонентів політичного й соціального життя суспільства, що формують передумови, причини та є факторами розвитку такого типу конфліктів. Але гострота проблеми зумовлює необхідність подальшого поглибленого вивчення цієї проблематики, у тому числі й глибинних причин, що спричиняють виникнення і розвиток етнополітичних конфліктів.

Метою цієї роботи є розгляд теоретичних засад процедури виділення, виокремлення суб'єктивних аспектів етнічного статусу як чинника етнополітичних конфліктів.

У цій роботі використовується визначення етнополітичного конфлікту, сформульоване російським дослідником В. Авксентьєвим, який пропонував диференціювати етнополітичний конфлікт як «тип політичного конфлікту (соціальний конфлікт, змістом якого є боротьба за державну владу, що виявляється у формі боротьби етнічних груп)» і як «тип етнічного конфлікту (соціальний конфлікт, змістом якого є боротьба етнічних груп, у якій, принаймні з боку одної з них, безпосереднім учасником виступають політичні структури, у першу чергу держава)». У першому випадку етнічний конфлікт виступає як форма політичного за змістом конфлікту, у другому — як зміст конфлікту, який набуває політичного значення¹. Ці два підтипи доволі важко розмежувати, оскільки вони можуть виступати як стадії одного багатофакторного конфлікту². Узагальнюючи їх, Авксентьєв надає таке визначення етнополітичного конфлікту — це тип соціального конфлікту, суб'єкти якого ідентифікують себе, протилежну сторону чи один одного в етнічних категоріях і змістом та/чи формою якого є боротьба за контроль над державними інститутами.

Існує достатньо велика кількість пояснювальних теорій, що розглядають умови оточуючої дійсності, які формують передумови, визначають причини і є факторами генезису етнічних конфліктів як форми соціально-політичних конфліктів. Але, як визначає М. Савва, переростання етнічних протиріч у конфлікт можливе лише за наявності низки суб'єктивних факторів, серед яких він виділяє наявність самосвідомості етносу, переважання групової солідарності

етносу над внутрішніми груповими протиріччями, усвідомлення більшою частиною етносу спільності національних інтересів, а також усвідомлення елітою етносу, що формує суспільну думку, несправедливості стану етносу у системі диференціації і національної політики³. Л. Дробіжева також відзначає, що «не завжди соціальні протиріччя виникають на основі реальних розбіжностей у статусі груп. Зазвичай протиріччя живляться інтерпретаціями соціальних ієрархій у пересічній свідомості, кристалізованими у відповідних міфологемах»⁴. Інакше кажучи, для включення етногрупи у етнополітичний конфлікт «має відбутися групова інтерпретація поточної реальності, озвучена лідером і освячена його авторитетом»⁵. Етнічній групі необхідно у першу чергу відчувати й усвідомити спільність інтересів у зміні свого стану в системі етнічної стратифікації суспільства. І тоді як необхідна умова такого процесу формуються уявлення етнічної спільноти про цей стан нерівності. Необхідно зазначити, що за своїми наслідками усвідомлення власного або реального, або уявного нерівного етностатусного стану рівнозначне, що відповідає відомій теоремі Томаса: «Якщо люди визначають ситуації як реальні, то вони й є реальними за своїми наслідками»⁶.

Ґрунтуючись на необхідності аналізу суб'єктивних сприймань етносу як суб'єкта етнополітичного конфлікту, розгляд ролі етнічного статусу як фактора етнополітичної конфліктності доцільно формувати на основі концепції статусного неузгодження. Ця концепція базується на гіпотезі Г. Ленскі, що сформована таким чином: «індивіди, які характеризуються низьким ступенем статусної кристалізації, значною мірою відрізняються від індивідів з високим ступенем статусної кристалізації»⁷. Використовуючи результати емпіричних дослідів, Г. Ленскі зробив висновок про нестабільність суспільства з високою часткою осіб з низькою статусною кристалізацією. Інакше кажучи, рівень кристалізації соціального статусу індивіда певним чином може визначати поведінку (у тому числі й політичну) й настанови індивіда⁸. Це твердження базується на ідеї К. Девіса, який стверджував, що «соціальна структура, будучи, без сумніву, реальністю, проте, не є чимось конкретним, тобто не існує як така, становить собою просто фактор у конкретній поведінці»⁹. До того ж, на думку американського дослідника С. Ліпсета, етнічні й расові групи, що мають низький суспільний статус, надають непропорційно велику підтримку ліберальним чи лівим партіям¹⁰.

Є декілька теоретичних підходів у тлумаченні концепції статусних неузгоджень, серед яких суб'єктивний фактор найбільш повно розглядається у нормативному підході. Відповідно до нього суб'єкти статусної неконсистентності, оцінюючи своє становище у системі стратифікації, спираються на правило конгруентності — уявлення, що існує в суспільстві, про те, яка конфігурація статусів, що розглядаються, є нормальною, прийнятною з погляду ефективності функціонування соціальної системи, тобто з позиції своїх очікувань або в контексті свого соціального оточення.

Виявлення змісту правил конгруентності базується на двох підходах. У першому прийнятним результатом статусного розподілу є середньостатистична їх комбінація у суспільстві, що досліджується. У другому правила конгруентності можуть ґрунтуватися на основній тенденції суспільної думки. Крім того виділяють нормативну і дескриптивну лінії аналізу, які є такими, що доповнюють одна одну. У першому випадку виділяють належне, на думку членів спільноти, що досліджується, співвідношення статусів, у другому досліджується оцінка населенням існуючої ситуації¹¹.

До виконання емпіричних досліджень статусної інконсистентності й їх інтерпретації існують певні вимоги, що їх сформульовано М. Хартманом, які забезпечують їхню достовірність. По-перше, має враховуватися можливість поєднання у суспільстві, що досліджується, не однієї стратифікаційної системи, що насправді є «ідеальними типами», оскільки будь-яке суспільство складається з комбінацій стратифікаційних систем і їх перехідних форм¹². По-друге, вибираючи параметри статусу суспільства, що досліджується, необхідно враховувати такі його характеристики: обрані параметри статусу мають відбивати реальну диференціацію суб'єктів у ієрархічному ранзі; параметри, що оцінюються, повинні бути однотипними за своєю соціальною значимістю та спільністю; осі стратифікації мають бути порівнюваними¹³.

Теоретичні положення концепції статусного неузгодження узгоджуються з розглядом природи етнічних конфліктів у рамках спеціальних теорій етнополітичного конфлікту, що базуються на множинній нелінійній казуації, серед яких базовими є теорії етнополітичної стратифікації Дж. Ротшильда, соціально-психологічна теорія етнічного конфлікту Д. Горовіца і теорія етнополітичної дії Т. Гурра.

Теорію етнополітичної стратифікації було сформульовано Дж. Ротшильдом на основі синтезу теорій конфліктної і ресурсної

модернізації. За Дж. Ротшильдом, ключовою причиною політизації етнічних спільнот і розвитку етнополітичних конфліктів є зміна групового статусу етнічних груп внаслідок нерівномірності процесів економічної і політичної модернізації у конкретних системах етносоціальної стратифікації суспільств. Дж. Ротшильд розробив найбільш реальну структурну схему етносоціальної стратифікації — «перехресно-мережану модель», яка характеризується нашаруванням мереж етнічних і соціальних груп, за якої кожна етнічна група має великий статусний набір. При цьому формується певна перепредставленість чи недопредставленість членів етнічних спільнот всередині економічних і політичних кластерів, а наявність спільних референтних ціннісних орієнтацій сприяє виникненню міжгрупової конкуренції, що є найважливішим джерелом конфлікту. Дж. Ротшильд відзначає, що центральним моментом конфлікту є порівняння представника етнічних спільнот свого положення у певних стратах як такого, що забезпечує доступ до різних видів дефіцитних ресурсів. При цьому підпорядкована етногрупа сприймає становище домінуючої групи як референтне, а своє місце у системі стратифікації як несправедливе і таке, що потребує отримання політичного домінування як засобу досягнення паритету, а високостатусні ж групи сприймають такі прагнення як загрозу свого благополуччя й безпеки¹⁴.

Ще однією базовою теорією, у контексті якої аналізується система стратифікації і вплив етнічного статусу на розвиток етнополітичної конфліктності, є соціально-психологічна теорія етнополітичного конфлікту, сформульована Д. Горовіцем на основі синтезу соціально-психологічного і політико-соціологічного ракурсів аналізу. Первинним для аналізу причин етнополітичних конфліктів Горовіц вважає визначення соціального складу етнічних груп і моделі етносоціальної стратифікації суспільства, що розглядається. Він виділяє два типи стратифікації. Основна відмінність їх залежить від того, «збігається соціальний клас з етнічним походженням, чи ні. Там, де вони збігаються, можна говорити про ранжирувані етнічні групи; там, де групи є крос-класовими, можна говорити про неранжирувані етнічні групи»¹⁵. Ключовими моментами визначення типу моделі етносоціальної стратифікації є: наявність у групи повного набору статусів і легітимної еліти, яка може законно впливати на формування системи стратифікації у суспільстві¹⁶, логічна неможливість існування визнаного вищого класу у підпорядкованій групі; керування підпорядкованої групи

має бути прийняте домінуючою групою. Д. Горовіц виділяє дві основні моделі етносоціальної стратифікації: ранжирувані і неранжирувані системи. У першій, можливій тільки за повного легітимного політичного домінування однієї етногрупи, є повна відповідність між етнічною і соціальною ієрархією, чіткий поділ на підпорядкований і пануючий статуси, соціальна мобільність обмежена етнічною належністю. Такими системами були Індія до офіційної відміни каст і режим апартеїду в ПАР.

Більш поширеними є неранжирувані системи, в яких співіснують паралельні етнічні групи. Ці системи відзначаються такими ознаками: кожна з них стратифікована всередині себе; етнічні групи у неранжируваних системах можуть мати повний набір статусів; у кожній групі є своя політична еліта, що легітимно презентує її інтереси; не існує повного паритету в доступі до соціально значимих ресурсів і присутній певний елемент ранжирування¹⁷.

Об'єктом аналізу Д. Горовіца є постколоніальні держави Азії й Африки, в яких етностатусні розбіжності як фактори етнополітичного конфлікту можуть виявлятися таким чином. По-перше, Д. Горовіц як головну причину конфлікту називає «протиставлення відсталих і передових груп»¹⁸, при цьому передові групи у неранжируваних системах мають лише відносну «перевагу за такими параметрами, як середній рівень освіти, прибутку й участі у сучасному секторі економіки»¹⁹. У кожній етногрупі складається власна система оцінок і стереотипів відносно становища у суспільстві, які породжують у більш відсталій групі «страх зникнення» і провокують «сумніви у власній гідності і намір поновити її як важливішу частину групової ідентичності», що є «характерною рисою неранжируваних етнічних систем»²⁰, використовуючи для цього всі можливі політичні засоби, що виявляється у загостренні боротьби за перевагу в політичній системі постколоніальних держав.

Окрім «страху зникнення» як продукту міжгрупових порівнянь і протиставлень, в основі розвитку етнополітичних конфліктів лежить «страх домінування», що базується на побоюванні етнічної групи за свій колективний статус у політичній системі. У такому разі влада розглядається не тільки як інструмент для подолання економічної відсталості чи подолання групового незадоволення своїм статусом, але й як «відвернення загрози», «недопущення домінування і пригноблення з боку інших» етнічних груп, для «утвердження етнічного статусу»²¹ заради уникнення можливої в майбутньому асиміляції.

Етнічний статус як фактор розвитку етнополітичної конфліктності розглядається і в теорії етнополітичної дії Т. Гурра, побудованої на основі концепцій відносної депривації і групової мобілізації. Основне положення теорії етнополітичної дії полягає в тому, «що етнополітична активність мотивується глибинним незадоволенням народу його колективним статусом у поєднанні з кон'юнктурно визначеними політичними інтересами, які інтерпретуються лідерами групи і політичними підприємцями»²². Т. Гурр аналізує чотири групи факторів, які є причинами політичної дії етнічних груп, що охоплюють практично всіх її представників: передумови формування етнічного незадоволення і потенціал етнополітичної дії; можливості етнічних груп для політичної дії; вплив глобальних процесів і факторів міжнародного контексту на інтенсифікацію етнічного незадоволення; вплив інституційних факторів на вибір стратегії етнополітичної дії²³. До першої групи факторів Т. Гурр зараховує «колективне обмеження, що виникає як результат етностатусної нерівності по політичній і економічній осям стратифікації, груповій дискримінації і демографічному й екологічному стресу, що його відчуває група»²⁴. Рівень обмеження групи, у свою чергу, сприяє збільшенню сили групової ідентичності, яка стимулює подолання внутрішньогрупової стратифікації і сегментації²⁵.

Найбільш повно аналіз суб'єктивного аспекту етнічного статусу як конфліктного фактора провів М. Савва у своїй роботі «Етнічний статус: конфлітологічний аналіз соціального феномену», схарактеризувавши сам етнічний статус як продукт групової свідомості, який сприймається й інтерпретується особистістю і визначається через систему суб'єктивних оцінок і об'єктивних показників і є найважливішою складовою соціального самопочуття людини, яке прямо впливає на почуття національної обмеженості. М. Савва виділяє два найважливіші суб'єктивні елементи етнічного статусу — внутрішню згуртованість групи і збереження її етнічної культури, що є системою координат, в яких оцінюються етнічні розбіжності, і мають безпосередній вплив на конфліктогенний потенціал етнічного статусу²⁶.

Рівень спадкоємності етнічної культури, по-перше, визначає самооцінку її представників і ставлення до них з боку етносів, що контактують. По-друге, є фактором підвищення етнічної солідарності, визначає одноманітність реакцій поведінки, у тому числі й у конфлікті, що активно виявляється тоді, коли в етносу з'являється власна еліта і виникає неминуче прагнення повної реаліза-

ції національних прав і монопольного становища власної еліти у сфері політичної влади.

Рівень етнічної солідарності (групова згуртованість) також прямо впливає на рівень протистояння не просто якимось іншим колективам, але й іншим групам загалом²⁷. Від рівня етнічної солідарності прямо залежить інгруповий фаворитизм — система, що формується у представників етногрупи, позитивного соціального сприйняття (система оцінок, суджень) своєї етногрупи на противагу іншим групам. Інгруповий фаворитизм має високий конфліктний потенціал у разі, коли система стратифікації, що існує, береться під сумнів будь-якою іншою групою у системі етностатусної ієрархії, що породжує внутрішньогрупову упередженість і міжгрупове суперництво. Етнічна солідарність прямо залежить від рівня будь-якої загрози статусному становищу етносу, а також й сама сприяє зростанню міжетнічної конфліктності.

Крім системи суб'єктивних оцінок М. Савва виділяє групу додаткових об'єктивних показників етнічного статусу, що є факторами розвитку етнічного конфлікту. По-перше, це оптимальність соціальної структури етнічної групи. Мала представленість етногрупи у середовищі інтелігенції, підприємців і керівників позбавляє групу можливості висувати зі свого середовища ідеологів і організаторів, що призводить до виникнення суб'єктивних уявлень про низький статус, пов'язаний з етнічністю, що, у свою чергу, викликає зростання агресивності, яка поглиблюється різкою зміною зовнішніх умов існування етнічної спільноти. Мале представництво у промисловості, у доступі до засобів масової інформації стримує модернізацію і створює стереотип відсталого етносу, який провокує зростання конфліктності, причому часто динаміка добробуту етносів в одній системі стратифікації має більший конфліктогенний потенціал, ніж самі розбіжності²⁸.

По-друге, це тип розселення представників етносу (компактний чи дисперсний). За дисперсного типу розселення підвищується щільність міжетнічних контактів, можливості для етнічної конкуренції та порівняння етностатусних позицій і, відповідно, — для формування конфліктогенних уявлень.

По-третє, це тип етнічного середовища. М. Савва виділяє два типи етнічного середовища: 1) спільноти «культури сорому», що мають великий конфліктний потенціал, оскільки сприймають «чужинців» як потенційно «залежних, низькостатусних, неповноцінних»²⁹, яких легко підкорити, легко застосувати до них силу;

2) спільноти «культури провини», у яких «чужий» розглядається як «інший, але рівний».

По-четверте, це стан у системі державної влади, володіння якою є ознакою високого статусу, підвищує конкурентні можливості у боротьбі за ресурси, надає можливість представникам етнічної спільноти провадити політику на користь своєї етногрупи. Крім того володіння владою представниками одного етносу прямо впливає на становлення етностатусних уявлень, але будь-який етнос, що відчуває себе обмеженим у будь-якій сфері життя багатоетнічної держави, у першу чергу намагається здобути доступ до влади³⁰.

Можна відзначити, що у всіх перелічених теоретичних побудовах політичній владі як статусному маркеру надається особливе значення. Виділяючи його вплив на розвиток суб'єктивного ракурсу етнічного статусу і взаємозв'язок з розвитком етнополітичного конфлікту, можна скористатися словами Л. Дробіжевої: «Участь у владі актуалізується у зв'язку з використанням владного ресурсу для отримання власності, проведення вихідних рішень, а також для посилення почуття рівності, гідності групи»³¹ і має високий конфліктогенний потенціал, займаючи величезне місце як у реальному житті, так і в уявленнях людей³².

Висновки:

1. Етнічний статус — як об'єктивний, так і суб'єктивний, є одним з основних факторів виникнення і розвитку етнополітичного конфлікту.

2. Жоден із традиційних об'єктивних компонентів етнічної стратифікації, як і їх сукупність, не є основним і опосередковано діючим фактором виникнення і розвитку етнополітичного конфлікту, а тільки необхідною базою для формування суб'єктивного компонента етнічного статусу, сприйняття етногрупою свого становища у системі етнічної стратифікації та її оцінки, що за певних умов і призводить до розвитку конфлікту.

3. Володіння політичною владою не тільки впливає на можливість лобювання інтересів етногрупи, але й має високий конфліктогенний потенціал, оскільки воно не тільки визначає об'єктивні умови існування етнічних груп у межах політичного суспільства, а й активно формує суб'єктивне сприйняття статусних розбіжностей.

¹ Авксентьев В.А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. — С. 208.

² Авксентьев В.А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. — С. 208.

³ Савва М.В. Этнический статус: конфликтологический анализ социального феномена. — Краснодар: Изд-во КубГУ, 1997. — С. 184.

⁴ Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность / Автор проекта и отв. ред. Л.М. Дробижева. — М.: Academia, 2002. — С. 15.

⁵ Там само. — С. 15.

⁶ Там само. — С. 15.

⁷ Богомолова Т., Саблина С. Статусная рассогласованность как аспект социальной стратификации: Презентация классической концепции // Рубеж. — 1997. — № 10–11. — С. 60.

⁸ Там само. — С. 10–11.

⁹ Там само. — С. 12.

¹⁰ Липсет С.М. Политическая социология // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. — М.: Прогресс, 1972. — С. 216–217.

¹¹ Богомолова Т., Саблина С. Статусная рассогласованность как аспект социальной стратификации: Презентация классической концепции. — С. 36.

¹² Там само. — С. 44.

¹³ Там само.

¹⁴ Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: Учебн. пособие. — М.: Дело, 2005. — С. 218–220.

¹⁵ Горовиц Д.Л. Міжетнічні конфлікти. — Харків: Каравелла, 2004. — С. 28.

¹⁶ Там само. — С. 28.

¹⁷ Там само. — С. 28–30.

¹⁸ Горовиц Д. Теория межэтнического конфликта // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт. и сост. А.А. Прусаускас. — М.: Изд-во УРАО, 2000. — С. 229.

¹⁹ Там само. — С. 228.

²⁰ Там само. — С. 223.

²¹ Горовиц Д.Л. Міжетнічні конфлікти. — С. 184–185.

²² Гэрт Т.Р. Почему меньшинства восстают? Объяснение этнополитического протеста и мятежа // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт. сост. А.А. Прусаускас. — М.: Изд-во УРАО, 2000. — С. 224.

²³ Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: Учебн. пособие. — М.: Дело, 2005. — С. 23.

²⁴ Гэрт Т.Р. Почему меньшинства восстают? Объяснение этнополитического протеста и мятежа. — С. 226.

²⁵ Там само. — С. 246.

²⁶ Савва М.В. Этнический статус: конфликтологический анализ социального феномена. — С. 25.

²⁷ Там само. — С. 45.

²⁸ Там само. — С. 57.

²⁹ Там само. — С. 104.

³⁰ Там само. — С. 58.

³¹ Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность. — С. 111.

³² Там само. — С. 105.